

Geliş Tarihi / Received: 30/05/2024 Kabul Tarihi / Accepted: 10/06/2024

MEHMED SA'İD EFENDİ'NİN
MANZUM KASİDE-İ EMÂLÎ
TERCÜMESİ: TEVHİDNÂME

MEHMED SA'İD EFENDİ'S VERSE
TRANSLATION FOR QASİDE-İ
EMÂLÎ: TEVHİDNÂME

Prof. Dr. Yunus KAPLAN
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
E-posta: yunuskaplan80@hotmail.com
Orcid: 0000-0002-2421-253X

Öz

Türk edebiyat tarihi, telif türündeki eserler yönünden olduğu kadar tercüme ve şerh türünden eserler bakımından da oldukça zengindir. Bilhassa İslâmiyet'in kabulüyle birlikte toplumda sağlam bir itikat ve iman şuurunun tesisine yönelik Arapça kaleme alınmış bazı eserler üzerine yapılan tercüme ve şerhler, bunlar arasında önemli bir yer işgal eder. Bu meyanda Arapça tanzim edilen Ka'b b. Züheyr'in (öl. 24/645) Kasîde-i Bürde'si, Ebu'l-Feth Büstî'nin (öl. 400/1010) Kasîde-i Nûniyye'si, Tantarânî'nin (öl. 485/1092) Kasîde-i Tantarâniyye'si, İbnü'n-Nahvî'nin (öl. 513/1119) Kasîde-i Münferice'si, İbn-i Fâriz'ın (öl. 632/1235) Kasîde-i Hamriyye'si ve Muhammed b. Sa'îd el-Bûsîrî'nin (öl. 695/1296) Kasîde-i Bür'e'si akla ilk gelen eserlerdir.

Zikredilen bu eserler dışında iman esaslarının fertlerden başlayarak bütün toplum tarafından mezcedilmesi için Sirâceddîn Ali b. Osman el-Üşî'nin (öl. 575/1179) akaidname türünde yazdığı Kasîde-i Emâlî de Türkçeye en fazla tercüme ve şerhi yapılan eserler arasında yer alır. Şimdiye kadar yapılan bilimsel çalışmalar vesilesiyle bu kasidenin Türkçe 12 şerhiyle birlikte; 12 manzum, 2 de mensur tercümesinin varlığı ortaya konmuştur. Oldukça rağbet gören bu kasideyi nazmen Türkçeye tercüme edenlerden biri de 18. yüzyılın önde gelen astronomi ve geometri âlimlerinden biri olan Mehmed Sa'îd Efendi'dir.

Bu çalışmada mütercimim 1141/1728-29 yılında kaleme alıp Tevhîdnâme adını verdiği manzum Kasîde-i Emâlî tercümesinin şekil ve muhteva özellikleri üzerinde bazı değerlendirmelerde bulunulduktan sonra çeviri yazılı metnine yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kasîde-i Emâlî, manzum tercüme, Mehmed Sa'îd Efendi, Tevhîdnâme.

Abstract

The history of Turkish literature is quite rich not only in original works but also in terms of translations and commentaries. Especially after the acceptance of Islam, translations and commentaries on some Arabic works aimed at establishing a solid belief and consciousness of faith in society hold a significant place. Among these, Ka'b b. Zuheyr's (d. 24/645) *Qaside-i Burde*, Ebu'l-Feth Bustî's (d. 400/1010) *Qaside-i Nûniyye*, Tantarânî's (d. 485/1092) *Qaside-i Tantarâniyye*, İbnü'n-Nahvî's (d. 513/1119) *Qaside-i Münferice*, İbn-i Fâriz's (d. 632/1235) *Qaside-i Hamriyye* and Muhammad b. Sa'îd al-Bûsîrî's (d. 695/1296) *Qaside-i Bür'e* are the first works that come to mind.

Apart from these mentioned works, another significant work frequently translated and commented upon in Turkish for the assimilation of the principles of faith by the entire society, starting from individuals, is Sirâceddîn Ali b. Osman el-Üşî's (d. 575/1179) *Qaside-i Emâlî*, which is written in the genre of creed. Through scientific studies conducted so far, it has been revealed that this ode has 12 Turkish commentaries, 12 poetic and 2 prose translations. One of the scholars who translated this highly regarded ode into Turkish verse is Mehmed Sa'îd Efendi, one of the leading astronomy and geometry scholars of the 18th century.

In this study, after providing some evaluations on the form and content features of the poetic translation of *Qaside-i Emâlî* titled *Tevhîdnâme*, penned by the translator in 1141/1728-29, the transliterated text of the translation is included.

Keywords: Qaside-i Emâlî, poetic translation, Mehmed Sa'îd Efendi, *Tevhîdnâme*.

GİRİŞ

Türk edebiyat tarihinde her biri farklı gaye ve faydalara matuf olmak üzere kaleme alınmış dinî muhtevalı birçok edebî tür bulunmaktadır. Bunlardan biri de “İslam’ın temel ilke ve kaideleri, inanılması zaruret arz eden hükümleri” anlamına gelen ve gayesi “iman esaslarının felsefesini yaparak kişilerin imanını taklitten kurtarmak, doğru yolu arayanları irşad etmek, bâtil ve bid’at ehlinin görüş ve itirazlarını aklî ve ilmî delillerle çürütmek suretiyle iman esaslarını savunmak” (Kılavuz, 1989: 212-214) olan akaidi konu edinen akaidnamelerdir. Bu türdeki eserlerin çoğu mensur olarak telif edilmekle birlikte eğitim ve öğretim çalışmalarında öğrenme, ezberleme ve uzun süre hafızada tutulabilmesi nedeniyle Arapça, Farsça ve Türkçe manzum eserler de telif edilmiştir (Karaağaç, 2016: 100).

Mürciî Sabit b. Ka’b el Atekî (öl. 110/728)’nin *İrcâ Kasidesi* ile Muharib b. Disâr’ın (öl. 116/734) *İrcâ Kasidesi*, Şiî Ma’dan el-A’ma es-Sumaytî’nin Şia’nın kolları ve inançları hakkında birer kasideleri, Mu’tezilî Bişr el-Mu’temir’in (öl. 210/825) muhtelif mezhep müntesiplerine reddiye olarak yazdığı iki kasîde, itikâdî alanda bu türün ilk örnekleri arasında sayılabilir. İlk dönemlerde Mürciî, Şi’î ve Mu’tezilî örneklerine rastlanan bu türe ilerleyen zamanlarda Selefî, Eş’arî ve Mâturîdî kelimcilerin telifleri damgasını vurmuştur. İmam Kuşeyrî’nin (öl. 465/1072) *el-Kasîdetu’s-Sûfiyye*’si, Sirâceddîn Ali b. Osman el-Ûşî’nin (öl. 575/1179) *Emâlî Kasidesi*, Ebu Muhammed Yûnus b. Yusuf eş-Şeybânî’nin (öl. 619/1222) *el-Akîdetü’ş-Şeybâniyye*’si, İbn-i Kayyım el-Cevziyye’nin (öl. 751/1350) *el-Kâfiyetü’ş-Şâfiye fi’l-İntisâr li’l-Fırkatî’n-Nâciyye*’si (*el-Kasîdetü’n-Nûniyye*), Hızır Bey’in (öl. 863/1459) *Kasîde-i Nûniyye*’si ve İbrahim el-Lekânî’nin (öl. 1041/1631) *Cevheretü’t-Tevhid*’i bu meyanda önde gelen manzum akaidnâmelerdir (Karaağaç, 2016: 101).

Manzum akâidnâmelerin ilk örnekleri her ne kadar Arapça kaleme alınmış olsa da bu türdeki canlılık kendini Osmanlı edebî sahasında göstermiştir. Bu alanda tespit edilen Türkçe manzum akâidnâmeler telif ve tercüme şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Nahîfî’nin *Tevhîd-i Hak’ı*, Rızâî’nin *Nazmu’l-Le’âlî*’si, Vecîhi Paşazâde’nin *Kasîde-i İtikâdiyye*’si ve Veled Çelebi İzbudak’ın *Türkçe İtikad Manzûmesi* telif akâidnâmeler arasında yer alır (Akçay, 2011: 72). Sınırlı sayılabilecek bu telif akâidnâmelerin aksine Arapça nazmedilen İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe’nin *el-Fıkhü’l-Ekber* ve *el-Vasiyye*’si, Hızır Bey’in *Kasîde-i Nûniyye*’si, Birgivî’nin *Vasiyetnâme*’si, Sirâceddîn Ali b. Osman el-Ûşî’nin *Kasîde-i Emâlî*’si ile Molla Câmî’nin Farsça *İtikadnâme*’sine (Akçay, 2011: 16) birçok manzum tercümeler kaleme alınmıştır.

Türkçe bu manzum tercümelemler içinde Ali b. Osman el-Ûşî'nin *Kasîde-i Emâlî*'sine yazılan tercümelerin ayrı bir yeri vardır.

Kasîde-i Emâlî, Ali b. Osman b. Muhammed el-Ûşî tarafından 569/1174 yılında kaleme alınmıştır. Maturîdî akaidine dair yazılan eser, daha çok beyitlerinin son kelimeleri "lâm" harfiyle bittiği için *el-Kasîdetü'l-Lâmiyye fi't-Tevhîd* ve "Yekûlu'l-'abdü fi bed'il-emâlî" şeklindeki başlangıcına atfen *Kasîdetü Yekûlu'l-'abd* veya *Bed'ul-Emâlî* şeklinde anılmakla birlikte *Kasîdetü'l-Hanefiyye* ve *Lâmiyye-i Kelâmiyye* şeklinde de literatürde yer almıştır. Aruzun "mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün" kalıbıyla nazmedilen el-Emâlî'nin 67 veya 68 beyitlik bazı basma ve yazma nüshaları olmakla beraber genellikle 66 beyitten ibaret olduğu kabul edilir (Özervarlı, 1995: 73).

İslâm akaidinin temel konularını ilâhiyyât, nübüvvât ve sem'îyyât şeklindeki klasik şemaya genellikle sadık kalarak işleyen risâle, konusunun tevhid olduğunu belirten bir beyitle başlayıp Allah'ın zâtının ve sıfatlarının ele alındığı beyitlerle devam eder. Bu bölümde halku'l-Kur'ân, rü'yetullah, haberî sıfatlar, insan fiili ve aslah gibi konulara temas edilmiş, ayrıca bu mevzularda Ehl-i sünnete muhalif görüşler ileri süren fırkalara karşı zımnî tenkitler yöneltilmiştir. Eserde nübüvvete dair konular özetlendikten sonra evliyanın kerametlerinin hak olduğu vurgulanmıştır. Hulefâ-yı Râşidîn arasında Ehl-i sünnet tarafından yapılan geleneksel fazilet sıralamasının ardından ashaba dil uzatmanın dinen câiz olmadığı ifade edilmiştir. *el-Emâlî*'nin daha sonraki beyitlerinde ağırlıklı olarak iman konusu ele alınmış ve Ehl-i sünnetin tekfir anlayışı dile getirilmiştir. Tekvin ile mükevven arasındaki ilişki, ma'dûma şey denilip denilemeyeceği gibi itikadî ekoller arasındaki tartışmalı bazı kelâm problemlerine işaret eden beyitlerden sonra ölüm, ölüm sonrası hayat ve ahiret hâlleri ele alınmıştır. Kaside, müellifine hayır duada bulunulmasını temenni eden beyitlerle sona erer (Özervarlı, 1995: 73).

Özellikle manzum olması ve akaide dair özlü bilgiler vermesi nedeniyle öğrenimi ve ezberlenmesi bakımından kolaylık sağlayan bu akâid risâlesi, medreselerin başlangıcında okutulan akaid ve kelam metinleri arasında oldukça rağbet görmüştür. Pek çok defa istinsah edilmiş, üzerine tercüme ve şerh olarak birçok çalışma yapılmıştır. Birçok kütüphanede nüshalarının bulunması ve müsteşriklerce de farklı dillere tercümelerinin yapılmış olması (Özervarlı, 1995: 73) eserin görmüş olduğu rağbetin bir göstergesidir.

Arapça ve Farsça şerh ve tercümelemleri bulunan *el-Emâlî*, birçok Türk şârih ve mütercimnin de ilgisine mazhar olmuştur. Nitekim Mevlüt İlhan (2016), "Kasîde-i Emâlî'nin Türkçe Tercümeleri" başlıklı yüksek lisans tezinde kasidenin 12 adet Türkçe şerhiyle birlikte 10'u manzum, 2'si ise mensur olmak üzere toplam 12 Türkçe tercümesini tespit etmiştir.

el-Emâlî'nin bilinen ilk Türkçe şerhi, III. Murad dönemi âlimlerinden Muhammed b. Malkoca'nın *Şerh-i Lâmiyye-i Kelâmiyye*'sidir. Le'âlî'nin (öl. 1563) *Şerh-i Kasîde-i Emâlî*'si, Feyzî-i Kefevî'nin (öl. 1614 veya 1643) *Rûhu'n-Nüfûs*'u, Ahmed Karahisârî'nin (öl. 1631'den sonra) *Şerh-i Kasîde-i Emâlî*'si, Halil b. Îsâ el-Akkirmânî'nin (öl. 1719'dan sonra) *Fevâ'idü'l-Emâlî ve Ferâ'idü'l-Le'âlî*'si, Alî b. Mustafâ Enderûnî (öl. 1752'den sonra), Ahmed b. Mehmed Emîn İstanbulî (öl. 1753'ten sonra sonra), Derûnîzâde Mehmed Hulûsî b. Abdullâh (öl. 1753), Kudsî (öl. 1804), Ömer b. Alî İbrâhîm Burdurî (öl. ?), Mahmûd el-Hamîdî (öl. ?) ve Köstendilî Şinâsî Kadî'nin (öl. ?) şerhleri Türkçe diğer şerhler arasında yer alır (İlhan, 2016: 27).

Mevlüt İlhan (2016: 26), Şeyhülislâm Hoca Sadeddîn, Şem'î Şem'ullâh, Feyzî, Visâlî, Sinân İzzî, Ebû Muhammed bin Mustafa ve İbn-i Bâlî'nin manzum tercümeleriyle birlikte mütercimi meçhul üç adet manzum tercümenin varlığını ortaya koymuş; mensur olarak da Abdurrahmân ed-Darîr'in tercümesi ile mütercimi meçhul bir tercüme tespit etmiştir. Bilahare yapılan bazı çalışmalarda söz konusu bu 12 tercüme dışında da *Kasîde-i Emâlî*'nin Türkçe manzum tercümeleri gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu meyanda Gökhan Demir (2017), "Kudsî'nin Şerh-i Kasîde-i Emâlî" başlıklı makalesinde Kudsî'nin yaptığı şerhle birlikte kasideyi nazmen Türkçeye tercüme ettiğini ortaya koyarken; Mehmet Güler (2023) ise "Sâbir'in Manzum Kasîde-i Emâlî Tercümesi: Subha-ı Sıbyân" başlıklı makalesinde Sâbir mahlaslı bir şairin manzum tercümesinin varlığından ilim âlemini haberdar etmiştir.

Kasîde-i Emâlî'nin manzum tercümelerinden biri de klasik edebiyatın son dönem temsilcilerinden Mehmed Sa'îd Efendi'nin şimdiye kadar varlığı meraklı gözlerden uzak kalmış olan *Tevhid-nâme* adını verdiği tercümedir. Aşağıda bu çalışma vesilesiyle gün yüzüne çıkan *Tevhid-nâme*'nin şekil ve muhteva özellikleri üzerinde bazı değerlendirmelerde bulunulduktan sonra çeviri yazılı metnine yer verilmiştir.

1. Mehmed Sa'îd Efendi'nin Biyografisi

Mehmed Sa'îd Efendi'nin hayatı hakkında Tayyartzade Atâ'nın *Târîh-i Enderûn*'da ve Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*'nde verdikleri mahdut bilgiler dışında biyografik kaynaklarda herhangi bir bilgiye tesadüf edilememektedir.

Tayyartzade Atâ, Sultan I. Mahmud'un 1147 yılının Şaban ayında (Ocak 1735) Üsküdar'da humbaracı kışlası tesis ederek içine hendese tahsili için bir hendesehane inşa ettirdiğini ve Mehmed Sa'îd Efendi'yi de buraya hoca tayin ettiğini bildirir (Arslan, 2010: 257). Bursalı Mehmed Tahir ise onun İstanbullu olduğunu, Sultan Mustafa Camii muvakkitliği yaptığını ve Müneccim Musa b. Hasan el-Fârisî'nin yıldızların hareketlerinden zuhur edecek ahkâm ve havadis-i kevnîyeden bahseden

*Nev-baht*¹ adlı eserini 1181/1767'de tercüme ettiğini belirtmekle yetinir (Yavuz ve Özen, 1975: 292).

Bu bilgiler dışında Anadolu Kazaskerliği ruznamçelerinde de Sa'îd'in görevlendirmesi hakkında kayıtlara tesadüf edilmektedir. Bunlardan biri, Meşihat Arşivlerinde bulunan ve Üsküdar Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne atanan müderrislerle ilgili olmaktadır. Bu belgeye göre Sa'îd Efendi, Sadi Çelebi Medresesi'nden munfasılken müderris Ahmed'in görev süresinin dolması üzerine 1 Receb 1144/30 Aralık 1731 tarihinde 30 akçeyle Üsküdar'daki Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne atanmıştır (Muhacir, 2022: 288).

Kaynaklardaki bu sınırlı bilgiler dışında Mehmed Sa'îd Efendi, kaleme aldığı eserlerde kendi biyografisine ışık tutacak birtakım bilgilere yer vermiştir. Bunlardan ilki, humbaracıların atış sırasında mesafe tayinleri için icat edilmiş bir aletin kullanılmasından bahsettiği *Müsellesiye* adlı risaledir. Bu risaledeki bilgilere göre Sultan I. Mahmud, 1147 yılının Şaban ayında Sa'îd Efendi'yi Üsküdar'da humbaracı ocağına hendese talimi için görevlendirmiştir. Buradaki vazifesine devam ederken 1149/1736 yılında *Müsellesiye*'yi kaleme almış ve bu eseri zamanın Rumeli Kazaskeri Pîrizâde Mehmed Efendi'ye göstermiş, onun da vasıtasıyla Silahdar Ağa bu aleti Sultan I. Mahmud'a takdim etmiştir. İcattan memnun olan Sultan Mahmud da onu ibtida-i hariç rütbesiyle Kadızâde Ahmed Medresesi müderrisliğiyle mükafatlandırmıştır (Kaçar, 2000: 24).

Sa'îd'in kendisine tevdi edilen bu müderrislik görevini kabul ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü Osmanlı Arşivlerindeki 1152/1739 tarihli Humbaracı Ocağında görevliler için tutulan yoklama defterinde mevcut olmayan şahısların içinde Mehmed Sa'îd Efendi'nin de isminin zikredilmesi (Kaçar, 2000: 10) bu tarihte ocaktaki görevinin sona erdiğini göstermektedir.

Müellifin hemen hemen bütün eserlerine muntazaman düştüğü ferağ kayıtlarında kendisiyle ilgili verdiği künyevi bilgiler de biyografisine ışık tutması bakımından oldukça önemlidir. Bu kayıtlar arasındaki "Ve ene'l-fakîr Sa'îd Mehmed ibn-i el-Müftî Begşehrî el-Hâc Mahmûd Efendi el-Hac Hasan Efendi İbn eş-Şeyh Ahmed Hümâm Seydişehrî" (*Mecmû'a-i Sa'îdiyye*, vr. 1b) ve "Hüve'l-fakîr Sa'îd Mehmed Müftîzâde el-müderrisü'l-mûsıla sahn 22 Şevval 1158" (*Mecmû'a-i Resâ'il-i Sa'îdiyye*, vr. 47a) ifadelerinde; Seydişehirli Beyşehir Müftüsü el-Hac Mahmud b. el-Hac Hasan b. el-Hac Ahmed'in oğlu olduğunu ve hâlen Sahn-ı Seman'da müderrislik vazifesinde bulunduğunu zikretmiştir.

¹ Mehmed Sa'îd Efendi'nin hatt-ı destiyle kaleme aldığı nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hamidiye nr. 831'de kayıtlıdır.

Ferağ kayıtlarındaki kendisiyle ilgili bu bilgiler dışında Sa'îd Efendi, ailesi ve çocukları hakkında da mecmuasına bazı notlar düşmekten geri durmamıştır. Bu notlara göre Seyyid Ali Efendi'nin kızı olan ilk eşi Emine Şerife Hanım'dan bir kız ve bir erkek olmak üzere iki çocuk sahibi olmuştur. 26 Zilkade 1145/10 Mayıs 1733'te dünyaya gelen Şerife Rukiye Cemaziyelahir 1147/Ekim 1734'te, 1734 yılında doğan oğlu Seyyid Abdullah ise aynı yıl vefat etmiştir. İkinci eşi olan Anadolu Kazaskeri Osman Efendi'nin oğlu Mestçizâde Abdullah Efendi'nin (öl. 1150/1737) kızı Fethullah Hanım'dan ise dört çocuğu olmuş ve hepsi de yaşamıştır. İlk çocuğu, 17 Safer 1153/14 Mayıs 1740'da Sultan Mehmed Senti'nde Seyyid Buhârî Türbesi civarındaki evlerinde doğan Ayşe'dir. İkinci çocuğu Mahmud Mesud, 3 Receb 1154/14 Eylül 1741'de; üçüncü çocuğu Fatma, 6 Zilhicce 1156/21 Ocak 1744'te; dördüncü ve son çocuğu Mehmed Esad ise 29 Receb 1158/27 Ağustos 1745'te dünyaya gelmiştir.

Mehmed Sa'îd Efendi'nin babası Beyşehir müftüsü Seydişehirli Mahmud Efendi, Darendeli Hamza Efendi'nin 1087/1676'da Birgivi Mehmed Efendi'nin *Vasiyyetnâme'sine* zeyl olarak kaleme aldığı *Bey' u Şirâ Risalesi*'ni şerh etmiştir. Mahmud Efendi bu şerhi, oğlu Mehmed Sa'îd'in talebi üzerine 1142 yılında kaleme aldığını belirtmiştir (Yazar, 2014: 151-52; *Şerhu Tetimme-i Vasiyyet-i Birgivi*, vr. 1b).

Babası hakkındaki bu bilgi dışında Mehmed Sa'îd Efendi'nin Ömer Reşid adında bir de erkek kardeşinin varlığı bilinmektedir. Ömer Reşid Efendi'nin Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi 4850-VII numarada; çoğu Arapça fıkıh, kelam ve akaidle ilgili çeşitli risaleleri tertip ettiği bir mecmuası bulunmaktadır. Ömer Reşid Efendi, mecmuasına aldığı ve ferağ kayıtlarına "Ömer Reşid el-Müftî-i Beyşehrî İbnü'l-Müftî Mahmûd el-Hâc İbnü'l-Hâc Hasan" şeklinde künyevî bilgiler eklediği bu risalelerin arasına "Hâzihî Tercüme Ahî Mehmed Sa'îd Efendi ammarahallâhu Te'âlâ vü şerreffe el-Müderriş fi-Mahmiyye-i Kostantiniyye" başlığıyla Mehmed Sa'îd Efendi'nin *Tevhidnâme'sini* de kaydetmiştir. Hem ferağ kayıtlarındaki hem de *Tevhidnâme'ye* düşülen bu bilgiler, mecmuanın tertip edildiği zaman Beyşehir müftülüğü vazifesini icra eden Ömer Reşid Efendi'nin Mehmed Sa'îd Efendi'nin biraderi olduğunu ortaya koymaktadır.

Yukarıda çeşitli kaynaklarda hayatı hakkında verilen bu bilgiler ışığında Mehmed Sa'îd Efendi'nin biyografisi şu şekilde özetlenebilir:

Beyşehir Müftüsü el-hac Mahmud b. el-Hac Hasan b. el-Hac Ahmed'in oğlu olan Mehmed Sa'îd Efendi, İstanbulludur. Sadi Çelebi Medresesi'nden münfasıl iken 1 Receb 1144/30 Aralık 1731 tarihinde 30 akçeyle Üsküdar'daki Rum Mehmed Paşa Medresesi'ne atandı. Şaban 1147/Ocak 1735'te I. Mahmud'un Üsküdar'da inşa ettirdiği humbarahaneye hendese hocası olarak tayin edildi. 22 Şevval 1158/17 Kasım 1745'te Sahn-ı Seman Medresesi'nde müderrislik görevinde bulunan Sa'îd Efendi, bilahare Sultan Mustafa Camii muvakkitliği yaptı.

Mehmed Sa'îd Efendi'nin Laleli Camii muvakkitliği yapmakta iken 1181/1767 yılında öldüğü ve yerine Çınarî İsmail Efendi'nin tayin edildiği bilinmektedir (İhsanoğlu vd., 1997: 458). Sa'îd Efendi'nin *Mecmû'a-i Resâ'il-i Sa'îdiyye* adlı mecmuasının zahriye sayfasındaki 18 Safer 1171/1 Kasım 1757 yılına ait düşürdüğü kayıt ile yine kendisinin Müneccim Musa b. Hasan Nev-baht el-Fârisî'nin yıldızların hareketlerinden zuhur edecek hadiseleri anlatan Arapça eseri aynı yıl Türkçeye tercüme ettiğine yönelik ifadesi, onunla ilgili eldeki en geç tarihli kayıtlardır. Bu kayıtlar, 1181/1767 yılında öldüğü yönündeki bilgiyi teyit eder mahiyettedir.

Beyşehir müftülüğü yapan Ömer Reşîd adında bir biraderi olan Mehmed Sa'îd Efendi, iki evlilik yapmış ve bu evliliklerden dört çocuk sahibi olmuştur. Seyyid Ali Efendi'nin kızı olan ilk eşi Emine Şerife Hanım'dan bir kız, bir erkek iki çocuğu olsa da bunlar çok küçük yaşlarda vefat etmiştir. İkinci eşi Anadolu Kazaskeri Osman Efendi'nin oğlu Mestçizâde Abdullah Efendi'nin kızı Fethullah Hanım'dan ise bir kız, üç erkek olmak üzere dört çocuğu olmuştur.

Astronomi ve geometri alanları başta olmak üzere çeşitli alanlarda telif ve tercüme olmak üzere birçok eser kaleme alan Mehmed Sa'îd Efendi, ilim adamlığı vasfının yanında tanzim ettiği manzum eserlerle şairlik vasfını da haizdir.

2. Eserleri

Devrinde önde gelen önemli bir astronomi ve geometri âlimi olarak temayüz eden Mehmed Sa'îd Efendi'nin bilhassa mezkûr ilim dalları başta olmak üzere risaleler hâlinde kaleme aldığı birçok eseri bulunmaktadır.

Manzum Küre Risalesi: Hollanda hükümeti tarafından Osmanlılara hediye edilen bir gökküresi haritası ve bunun üzerinde gezegenlerin hareketlerini anlatan eserin manzum tercümesidir. 11 Şevval 1152/11 Ocak 1740 yılında tercüme edilmiştir (İhsanoğlu vd., 1997: 458; Gencan, 1973).

Rub'-ı Müceyyebü'l-Zü'l-Kavseyn (Müsellesiye): 1149/1737 yılında Üsküdar'da Humbaracılar Kışlasında telif ettiği eserlerdendir. Kendisi tarafından humbaracıların atış sırasında mesafe tayinleri için icat edilmiş bir aletin kullanılmasından bahseder. Sa'îd Efendi bu aleti, zamanın Rumeli Kazaskeri Pîrîzâde Mehmed Efendi'ye göstermiş, o da aleti Sultan I. Mahmud'a takdim etmiştir. Sultan Mahmud da onu Kadızâde Ahmed Medresesi müderrisliğiyle mükafatlandırmıştır (Kaçar, 2000: 24; İhsanoğlu vd., 1997: 459).

Risâle fi'l-Fark Beyne's-Sâ'ati'l-Zevâlî ve's-Sâ'ati'l-Gurûbî: Saatlerin dönmelerini güneşin zevali sırasında mı batışı sırasında mı tamamlarsa daha doğru olacağı hakkında bir risaledir (İhsanoğlu vd., 1997: 459).

Risâle fî-Resmi Devâ'iri'l-Felekiyye fî-Rub'i'l-Mukantara: Rub'-ı mukantar düzlemi üzerine güneşin, ayın ve gezegenlerin yörüngelerini çizme hakkındadır (İhsanoğlu vd., 1997: 460).

Risâle-i Rub'-ı Mukantar: Rub'-ı mukantarın özellikleri ve kullanılması hakkında bir risaledir (İhsanoğlu vd., 1997: 460).

Risâle fi'l-Rub'i'l-Şikâzî: Rub'i'l-Şikâzî denen aletin özellikleri ve kullanılması hakkındadır. Eser, Tevkî Ahmed Paşa'nın (öl. 1166/1753) emri üzerine yazılmıştır (İhsanoğlu vd., 1997: 460).

Pergâr-ı Nisbenin İmali ve Bazı Burhânı: Pergâr-ı nisbe denilen âletin imali ve kullanılması hakkında bir risaledir (İhsanoğlu vd., 1999: 213).

Risâle fi'l-Hendese ve'l-Hisâb: Bilinen tek nüshası Mısır'da bulunan eserin muhtevasıyla ilgili elde herhangi bir bilgi yoktur (İhsanoğlu vd., 1999: 213).

Risâletü'l-Misâhâ: Miktarı bilinmeyen uzaklık ve satırların aletle hesaplanması hakkında Avrupalı bir mühendisin icat etmiş olduğu bir aletin izahından ve kullanılmasından bahseder. Müellif risaleyi Sadrazam Hacı Ahmed Paşa'nın isteği üzerine 3 Şevval 1154/12 Aralık 1741 tarihinde tamamlamıştır (İhsanoğlu vd., 1999: 213).

Risâle-i Sinüs li'l-Misâhati'l-Bu'd: Uzaktaki yerlerin mesâhasını ölçmekte kullanılan sinüs aletinin yapımı ve kullanılması hakkında bir risale olup 1154/1741 yılında telif edilmiştir (İhsanoğlu vd., 1999: 214).

Hediyetü't-Tâlibîn fî-Ta'lîmi'l-Kur'âni'l-Mübîn: Kızı Ayşe'nin Kur'an-ı Kerim'i doğru telaffuz etmesine yardımcı olmak için hazırladığı tecvit risalesidir. Kur'an okumada dil, haçere ve dişlerin yapısının etkili olduğunu şekiller çizerek göstermiştir (Kaçar, 2000: 14).

el-Ferîdetü'l-Münîre fî İlmi'l-Küre: Küre üzerine yazılmış bir eserdir (Fazlıoğlu, 1998: 206).

Duvara İnhirâf-ı Sâ'at-i Nehâr İstihrac İtmenin Tarîki: 17 Mayıs 1737 yılında dikey duvar saatlerinin doğu-batı yönüne göre kayıklık miktarlarının tespitine yönelik yazılan bir risaledir (Kaçar ve Bir, 2001: 2-3).

Cedvelü Sâ'ati Metâli'i'l-Belediyye li-'Arz-i Mâ: 12 burcun derecelerinin verildiği bir sayfalık tablo şeklinde listedir.

Tercüme-i Risâle-i Nev-baht: Müneccim Musa b. Hasan Nev-baht el-Fârisî'nin yıldızların hareketlerinden zuhur edecek hadiseleri anlatan Arapça eserinin 1181/1767 yılında Türkçeye yapılmış tercümesidir.²

3. Tevhîd-nâme

Mehmed Sa'îd Efendi'nin *Kasîde-i Emâlî* tercümesinin biri müellif hattı olmak üzere şimdilik bilinen iki nüshası bulunmaktadır.

İlk nüsha, Mehmed Sa'îd Efendi'nin tertip ettiği ve Topkapı Sarayı Kütüphanesi "Hazine Kitaplığı 1753" numaralı *Mecmû'a-i Resâ'il-i Sa'îdiyye*³ adlı mecmuanın 3b-7a sayfaları arasında kayıtlıdır. İstinsah tarihi 6 Cemaziyelevvel 1153 / 30 Temmuz 1740 olup talik hatlı, 24 satır ve çift sütun hâlinde nazmedilmiştir. Tercümesi yapılan *Kasîde-i Emâlî*'nin Arapça beyitler ile metni çerçeveleyen cedveller kırmızı mürekkeplidir.

İkinci nüsha, Mehmed Sa'îd Efendi'nin biraderi Ömer Reşîd Efendi'nin tertip ettiği ve Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi 4850-VII numarada kayıtlı olan; fıkıh, kelim ve akaidle ilgili çeşitli risaleleri ihtiva eden mecmuanın 94b-99a sayfaları arasındadır. İstinsah tarihi belli değildir. Nesih hatlı, 21 satır ve çift sütunludur. Başlık ve tercümesi yapılan Arapça beyitler kırmızı mürekkeplidir.

Mütercim, mukaddime bölümünün bir beytinde mahlasını zikretmiş;

İstedi dâ'î-i fakîr Sa'îd
Hil'at-i lafzın eyleye tecdîd (b. 113)

eserin son beytinde ise hem tercüme tarihinin 1141/1728-29 hem de isminin *Tevhîd-nâme* olduğunu ifade etmiştir:

Biñ soñında girince yüz kırk bir
Oldı Tevhîd-nâmemiz âhîr (b. 113)

3.1. Şekil, Muhteva, Dil ve Üslup Özellikleri

Ali b. Osman b. Muhammed el-Ûşî, *Kasîde-i Emâlî*'yi aruzun hezec bahrinin "mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün" kalıbıyla kaleme almıştır. Mehmed Sa'îd Efendi ise kaynak eserden farklı olarak manzum tercümesinde "fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün"

² Eserin nüshası Mehmed Sa'îd'in hatt-ı destiyle yazdığı nüshası Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hamidiye nr. 831'de kayıtlıdır.

³ Bu mecmuada yer alan diğer eserler sırasıyla şunlardır: *Manzûme der Kürretân-i Müteharriketân* (vr. 9b-15b), *Risâle-i Müsellesiyê* (vr. 18b-35a), *Risâle-i Mesâha Nazm der-Tesviyye-i Büyût* (vr. 27b-43a), *Risâle-i Rub'-ı Mukantara* (vr. 44b-47a), *Lâmîyyetü fi'l-'Arûz* (vr. 47b-51b), Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi'nin *Lügazü'l-Mensûb Şerhi* (vr. 52a-56b), zekâtla ilgili Türkçe bir manzume (vr. 57a), Mehmed Sa'îd Efendi'nin kızına Kur'an okumayı öğretmek için hazırladığı *Hediyetü't-Tâlibîn fî Ta'lîmi'l-Kur'ânî'l-Mübîn* adlı tecvid risâlesi (vr. 58b-67b), pergâr-ı nisbe'nin i'mâli hakkında eksik bir risale (vr. 68a-71b) ve rub'-ı mukantara hakkında risâle (vr. 72b-74a).

kalıbını tercih etmiştir. Her beyti kendi içinde kafiyeli olan mesnevi nazım şekliyle tanzim edilen eser, toplam 113 beyitten müteşekkildir. 113 beytin 19'u mukaddime, 76'sı kaynak metnin tercümesi ve son 18 beyti ise hâtimedir.

Mütercim, eseri aruza tatbik etmede oldukça başarılıdır. Her şairin sıkça başvurduğu imale ve zihaf gibi aruz tasarruflarına tesadüf edilmekle birlikte hiçbir mısradaki vezin tutarsızlıklarına tesadüf edilmemektedir. Bu da mütercimin klasik edebiyat bilgisiyle mücehhez, sanatkâr yönü kuvvetli iyi bir nâzım olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir.

Mısra sonlarındaki ses benzerliklerinden oluşan kafiye, manzum metinlerde ahengi sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Şairlerin azami seviyede istifade ettikleri bu ahenk unsurundan Mehmed Sa'îd Efendi de ziyadesiyle istifade etme yoluna gitmiştir. Sa'îd, biri hariç *Tevhîdnâme*'deki bütün beyitlerde kafiyeye yer vermiştir. Şairin kafiye türlerinden yana tercihi daha çok mürdef ve mücerred kafiyeden yanadır. Bu anlamda kafiyeli tanzim edilen 111 beytin 59'u mürdef, 43'ü mücerred, 8'i müesses ve 1'i de mukayyed kafiyelidir.

Kafiyeyi oluşturan revî harfinin, kafiye kelimelerindeki asli veya asli hükmündeki bir harften oluşması gerekir. Aksi takdirde kafiye kusuru meydana gelir. Mütercim, iki beyitte bu kafiye kusuruna düşmekten kurtulamamıştır. Aşağıdaki ilk beyitte revî harfini oluşturan "r" harfi ilk mısradaki "münker" kelimesinde aslî harf, ikinci mısradaki "sorar" kelimesinde ek hâlinde iken; ikinci beyitte ise aynı şekilde "r" harfi "sâdır" kelimesinde aslî harf, ikinci mısradaki "ma'nâdır" kelimesinde ek hâlinde dir:

*Ğabr içinde nekîr ile münker
Her kese vahîdet-i Ğudâyı şorar* (b. 85)

*Çün beşerden haşa olur şadır
Olmamağ bir muhâl ma'nâdır* (b. 109)

Manzum metinlerde vazgeçilmez ahenk unsurlarından bir diğeri de mısra sonlarında aynı anlam ve görevde kullanılan kelime veya eklerden oluşan rediftir. Kafiye kadar zengin olmasa da redif bakımından da zenginlik gösteren *Tevhîdnâme*'nin 33 beytinde kahir ekseri Türkçe eklerden oluşan redif mevcuttur.

Mesnevi nazım şekliyle tanzim edilen *Tevhîdnâme*, klasik mesnevilerin sahip olduğu mukaddime, asıl konunun anlatıldığı bölüm ve hâtimededen müteşekkildir.

İlk 19 beyitlik mukaddime bölümünde şair, Allahu Teâlâ'yı övüp Hz. Peygamber'e salat ve selamda bulunduktan sonra; onun en büyük mucizesinin insanların ve cinlerin karşısında aciz kaldığı Kur'ân olduğunu söyler. Amellerin esasını teşkil eden ve bir akaid ilmi olan Kur'ân'daki beyan sanatının emsalsiz güzelliğini gören Sirâcüddin'in, *Emâlî* adlı eseri kaleme aldığını; ancak eser Arapça

olduğu için ilme yeni başlayan talebelerin anlamadıklarını söyleyerek bu eseri Türkçeye tercüme ettiğini ifade eder. Nitekim şair de bir beyitte bu duruma dikkat çekmiştir:

*Beytine beyt ola anıñ zîbâ
Zâ'id ü nâkış olmaya aşlâ* (b. 16)

Mukaddimeden sonra şair, 20. beyitten itibaren eseri kaleme almasına vesile olan asıl bölüme geçerek *Kasîde-i Emâlî'*yi 76 beyitle⁴ Türkçeye tercüme etmiştir. Tercümede *Kasîde-i Emâlî'*de yer alan Arapça beyitler, birer beyit hâlinde tercüme edilmiştir.

Eserin 96-113. beyitler arası hâtimedir. Allah'a hamd ve Hz. Peygamber'e selam eden şair, tercümesinin tamama erdiğini söyleyerek sahip olduğu özelliklerle kaleme aldığı eserini metheder. Nihayet son beyitte eserin telif tarihi ve ismini zikrederek sözlerini hitama erdirir.

Mehmed Sa'îd Efendi, eserinde muhteva bakımından büyük oranda kaynak metne sadık kalınarak kelime veya ibarelerin birebir karşılıklarının verildiği lafzî tercüme yöntemini tercih etmiştir. Bu meyanda birebir tercüme özelliklerini haiz olan beyitlerden ikisi, örnek teşkil etmesi bakımından aşağıya alınmıştır.

Kaynak metinde "Allah'ın sıfatları zatının aynı değildir. Kendisinden tamamıyla ayrılan başka bir şey de değildir."⁵ anlamına gelen "صفات الله ليست عين ذات / ولا غيرا سواه ذا" beytini;

*Degül evşâfı zâtınıñ 'aynı
Hem degül ğayrı münfaşıl ya'nî* (b. 24)

şeklinde nazmen Türkçeye tercüme ederken; "Dünya evinde velilerin kerametleri haklıdır. Onlar fazilet sahibidirler" anlamındaki "كرامات الولي بدار دنيا / لها كون فهم أهل النوال" beytini ise;

*Evlüyânıñ kerâmeti hağdır
Hâriķü'l-âdesi muħakkağdır* (b. 61)

şeklinde tercüme etmiştir.

Klasik Türk edebiyatında tercüme edilen kaynak metinlerdeki özel isimler, kültürel özellikleri bulunan kelimeler, deyimsele ifadeler, dilde sapmalar ve belagat

⁴ *Kasîde-i Emâlî'*, 67 veya 68 beyitlik nüshaları olmakla birlikte genel olarak 66 beyit kabul edilse de bazı nüsha ve şerhlerde bunlardan daha fazla beyit sayısına tesadüf edilmektedir. Mesela İmam Radiyyüddin Ebû'l-Kâsım b. Hüseyin el-Bekrî'nin *Şerhu Kasîdeti Yekûli'l-Abd fi Bed'i'l-Emâlî'*si de Sa'îd Efendi'nin tercümesi gibi 76 beyittir (Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 3772/3). Benzer şekilde Manisa Kütüphanesi Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu 1500/4 numaralı nüshası 75 ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 3775-01 numaralı nüshası 70 beyittir.

⁵ Arapça beyitlerin Türkçe nesre tercümeleri Durmuş Özbek'e aittir (bkz. Özbek, 1994).

özellikleri yanında; nazım biçimi, vezin ve kafiye gibi biçimsel özellikler gibi birçok zorluğu bünyesinde barındırmış olmasına rağmen özellikle Arapça veya Farsça manzum metinler yine manzum olarak Türkçeye tercüme edilmiştir (Yazar, 2011: 155). Hâl böyle olunca yapılan bu tercümelerde mütercimler gerek ifade gerekse de bazı kelime ve ibarelere Türkçe karşılık bulmada zaman zaman çeşitli müşküllerle karşılaşmışlardır. Bu müşküller, kaynak eserdeki kelimelerin karşılığı verilmeden aynen tekrar edilerek veya bu kelimelere karşılık Arapça veya Farsça kökenli kelimeler kullanılarak aşılmaya çalışılmıştır (Kaplan, 2021: 71).

Kasîde-i Emâlî'yi birebir tercüme gayreti içinde olan Mehmed Sa'îd Efendi de bu tercümelerdeki kaynak metne sadık kalma düsturunun da etkisiyle olsa gerek tercüme ettiği beyitlerde *Emâlî*'deki kelimelerden bazılarını aynen kullanma yoluna gitmiştir. "Ef'âl (b. 25), cihât (b. 26), müsemmâ (b. 27), tekvîn (b. 28), küll ü ba'z (b. 29), tağyîr, inâs, ricâl (b. 32), eslah (b. 37), hakâyık (b. 38), efzal (b. 40), nehy (b. 42), şakî, Sa'îd, vasf-ı 'abd (b. 43), ehl-i hayr (b. 45), intikâl (b. 48), i'tizâl (b. 50), emlâk, tasdîk (b. 51), hatm, sadr (b. 52), asfiyâ (b. 53), nass-ı ahbâr (b. 55), ehl-i hayr (b. 56), ünsâ (b. 58), celî, rüchân (b. 63), fe'âl (b. 73), teklîf (b. 74), ba'de, mevt, sive'l-miksâr (b. 75), küfr, irtidâd (b. 76), lafz-ı küfr, i'tikâd (b. 80), sekr, irtihâl (b. 81), ma'dûm (b. 82), te'sîr, zalâl (b. 84), fessâk (b. 86), a'mâl (b. 88), sihr-i halâl (b. 90), i'tikâd (b. 92), zikr-i hayr (b. 93)" ve "sa'âdet (b. 94)" hem *Kasîde-i Emâlî*'de hem de Mehmed Sa'îd'in manzum tercümesinde aynen kullanılan ortak kelimelerdir.

Mütercim, Türkçe karşılık bulmakta zorlandığı bazı Arapça kelimelerin müştaklarını kullanmayı tercih etmiştir. "İnfisal/münfasıl (b. 24), tekvîn/mükevven (b. 28), temekkün/mütemekkin (b. 30), nekîr/münker (b. 42), hisâl/haslet (b. 44), kebâ'ir/kebîre (b. 56), in'izâl/'azl (b. 57), cidâl/cedel (b. 59), velî/evliyâ (b. 61), 'akl/'âkil (b. 69), makrûn/makârin (b. 73)" ve "irtidâd/riddet (b. 79)" bu minvalde kullanılan müştak kelimelerden bazılarıdır.

Bütün bu kullanımlara rağmen samimi ve didaktik bir edanın hâkim olduğu *Tevhîdnâme*'nin dili, tasannudan uzak ve sadedir.

4. Çeviri Yazılı Metin

Bi'smihi'l-Fettâh⁶

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

[TS 3b, Dİ 94b]⁷

1. İsm-i Fettâhı idelim miftâh
Feth-i bâb ide tâ bize Fettâh
2. Hâmd ol Allâha kim eḥaddir ol
Bir münezzeh ğanı Şameddir ol
3. Cümle noḡşândan müberrâdır
Yoḡ şerîki bir ulu Mevlâdır
4. 'Âlemiñ ḥâlıkı odur ancak
Her kemâl ile muttaşîf el-ḥaḡ
5. Hem Resûlinedir şalât u selâm
Kim Muḡammeddir aña eşref nâm
6. Mu'cizâtı kamuya zâhirdir
Nûr-ı şer'î hemîşe bâhirdir
7. Ekber-i mu'cizâtıdır Ḳur'ân
'Âciz oldılar andan ins ile cân
8. Âl ü aşḡâbına daḡı k'anlar
Oldılar luḡfına zihî maḡzar
9. Çünkim oldıysa cümleden evvel
'İlm-i tevḡîd-i Ḳaḡ esâs-ı 'amel
10. Baḡdı tibyânına Sirâcü'd-dîn
Bir bedî'ü's-şek[i]l sirâc-ı mübîn
11. Naḡm u ta'bîrine söz olmaz anıñ
Şem'idir şimdi bezm-i devrânıñ

⁶ Bi'smihi'l-Fettâh: Bi'smi'llâhi'r-raḡmâni'r-raḡîm Dİ.

⁷ Çalışmada "Topkapı Sarayı Kütüphanesi Hazine Kitaplığı 1753" nüshası için "TS", "Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi 4850-VII" nüshası içinse "Dİ" kısaltmaları kullanılmıştır.

12. Koydı ol tuhfeye Emālī nām
Dür gibi anda itdi nazm-ı kelām
13. Līkin itdi ‘Arapça taḥrīrin
Mübtedī añlamaz çü taḥrīrin
14. İstedi dā‘ī-i faḳīr Sa‘īd
Ḥil‘at-i lafzın eyleye tecdīd
15. Türkīye terceme idüp anı
İde mesrūr cümle ihvānı
16. Beytine beyt ola anıñ zībā
Zā‘id ü nāḳış olmaya aṣlā
17. İntifā‘ eyleye kamu ṭālib
Pāk-diller ola aña rāḡīb
18. Ancaḳ eltāf-ı Ḥaḳladır tevḫīḳ
Ki yedinde ezimmetü’t-taḥḳīḳ

[Dİ 95a]

19. Andan olur olur ise iḥsān
Añadır i‘timād ile tūklān

يقول العبد في بدء الأمالي / لتوحيد بنظم كاللالي

20. Dir Emālī başında ‘abd-i faḳīr
Ḥaḳḳı tevḫīde dür gibi taḥrīr

[TS 4a] إله الخلق مولانا قديم / و موصوف بأوصاف الكمال

21. Tañrımızdır ḳadem ile ma‘rūf
Daḡı vaṣf-ı kemāl ile mevṣūf

هو الحي المدبر كل أمر / هو الحق المقدر ذو الجلال

22. Der-be-der her şey’i ider tedbīr
Ulu Ḥaḳdır anıñ kamu taḳdīr

مرید الخیر والشر القبیح / ولكن ليس یرضی بالمحال

23. Hāyırı şerri diler ider peydā
Şerre virmez velik zerre rızā

صفات الله لیست عین ذات / و لا غیرا سواه ذا انفصال

24. Degül evşāfı zātınñ 'aynı
Hem degül ğayrı münfaşıl ya'nī

صفات الذات والأفعال طرا / قدیمات مصونات الزوال

25. Vaşf-ı zātı şifāt-ı ef'ālī
Ezelīdir zevālden hālī

نسمی الله شئنا لا کالاً شئنا / و ذاتا عن جهات الست خالی

26. Şey' di eşyāya eyleme teşbīh
Zātın it şeş cihātdan tenzīh

ولیس الاسم غیرا للمسمى / لدى أهل البصیرة خیرآل

27. İsmi ğayrı degül müsemmanıñ
Bu durur kavli ehl-i iz'ānıñ

و غیران المكون لا کاشیاً / مع التکوین خذه لا کتحال

28. Müteğāyir olup durur haqqā
Tekvīn ile mükevven eşyā

وما إن جوهر ربی و جسم / ولا کل و بعض ذو اشتمال

29. Cism ü cevher degül durur Mevlā
Dimedi küll ü ba'z aña 'uqalā

[Dİ 95b]

ورب العرش فوق العرش لکن / بلا وصف التکن واتصال

30. Dinilür 'arşa müstevī Raḥmān
Mütemekkin dimege yoq imkān

وما التشبیه للرحمن وجها / فصن عن ذاك أصناف الأهالی

31. Aña teşbīh yoqdur el-ḥāşıl
Bir vec[i]hden şaḳın anı 'āqıl

ويرضي وهو يعضب للبرايا / همالكن بلا تغيير حال

32. Halka rāzī olur ğaḏab eyler
Līk taġyīr ile degül bunlar

ولا يمضي على الدين وقت / وأحوال و أزمان بحال

[TS 4b]

33. Geçmedi üstine anuñ⁸ ricāl
Ne zamān u ne vaqt ne aḥvāl

ومستغن إلهي عن نساء / وأولاد إناث أو رجال

34. Oldı zenden berī Hūdā müte‘āl
Dağı evlāddan ināş u ricāl

كذا عن كل ذي عون و نصر / تفرد ذو الجلال و المعال

35. Kimseye iḥtiyācı yok anuñ
Şāni‘i ancağ oldur ekvāniñ

وما القرآن مخلوقا تعالى / كلام الرب عن جنس المقال

36. Halk olunmuş degül durur Qur‘ān
Sā‘ir elfāza beñzemez Furkān

وما إن فعل أصلح ذو افتراض / على الهادي المقدس ذي التعال

37. Fi‘l-i eşlah degül durur vācib
Hādī-i zü‘l-celāle ey rāğıb

وان حقايق الا شياء حق / لدى اهل البصيرة والجمال

38. Şābit oldı hağāyık-ı eşyā
Bu söze zāhib oldılar ‘uğalā

حواس خمسة خبر و فكر / وهى اسباب علم الرجال

39. Hass-ı ḥamse ḥaber ü fikr-i şaḥīḥ
Oldılar bā‘işāt-ı ‘ilm-i şarīḥ

⁸ üstine anuñ: anuñ üstine 4850

علم المرء افضل من عقول / وعقل آلة مثل المعقل

[Dİ 96a]

40. Gerçi âletdir 'ilme 'aql'evvel
'İlmi lîkin kişiniñ old'efzal

وفي الأذهان حق كون جزء / وبلا وصف التجزي يا ابن خالي

41. Çünkü olmadı münkasim ašlā
Var şübütü zih[i]nde dir 'ulemā

وحتم امر معروف بنص / ونهي عن تكير كل حال

42. Emr-i ma'rûf naşş ile vācib
Oldı hem nehy-i münker ey řalib

ويمحو الله ربي وصف عبد / شقيا اوسعيدا ختم حال

43. Vaşf-ı 'abdini maḥv ider Allāh
Ger şaķī ger sa'īd āḥir gāh

يميت الخلق قهرا ثم يحيي / فيجزئهم على وفق الخصال

44. Ol durur ḥalkı hem ider iḥyā
K'ide ḥaşletlerine göre cezā

لأهل الخير جنات و نعمى / وللكفار إدراك النكال

[TS 5a]

45. Ehl-i ḥayruñ durur cinān u na'īm
Oldı küffāra menzil aşl-ı caḥīm

دخول الناس في الجنات فضل / من الرحمن يا أهل الأمالي

46. Cennete girdigi bu insāniñ
Fażlıdır yine Rabb-i Raḥmāniñ

وللجنات والنيران حق / عليها مر أحوال حوال

47. Şimdi mevcüddur řamu cennet
Ḥalk olınalı oldı çok müddet

ولا يفني الجحيم و لا الجنان / ولا أهلوهما أهل انتقال

48. Bu iki nesne hiç fenā bulmaz
Ehli hem ehl-i intikāl olmaz

يراه المؤمنون بغير كيف / و إدراك و ضرب من مثال

49. Göre mü'min cemālını el-ḥaḳ
Keyf ü derk ü mişālden muṭlaḳ

فينسون النعيم إذا رآه / فيا خسران أهل الاعتزال

[Dİ 96b]

50. Rü'yeti cenneti ider nisyān
İ'tizāl ehline olur ḥüsrān

وفرض لازم تصديق رسل / وأملاك كرام بالتوال

51. Rüs1 ü emlāki eylemek taşdıḳ
Farz lāzım durur 'ale't-taḥḳıḳ

وختم الرسل بالصدر المعلى / نبي هاشمي ذو جمال

52. Enbiyā ḥatmidir o şadr-ı 'ulā
Hem benī Hāşimī Ḥabīb-i Ḥudā

إمام الأنبياء بلا اختلاف / و تاج الأصفياء بلا اختلاف

53. Enbiyāniñ imāmıdır ol şāh
Aşfiyā tācıdır şafiyyu'llāh

وباق شرعه في كل وقت / إلى يوم القيامة و ارتحال

54. Şer'ı bākī durur tebeddüli yok
Yevm-i taḥvīle dek teḥavvüli yok

وحق أمر معراج و صدق / ففيه نص أخبار عوال

55. Emr-i mi'rācı ḥaḳḳ u şadıḳdır
Naşş-ı aḥbārı aña nāṭıḳdır

ومرجو شفاعة أهل خير / لأصحاب الكبائر كالجبال

56. Ehl-i ḥayriñ şefā'ati ircā
Olur ehl-i kebīreye ferdā

وإن الأنبياء لفي أمان / عن العصيان عمدا و انعزال

[TS 5b]

57. Enbiyā ma'şiyetden oldı emīn
'Azl olunmaḳdan oldılar te'mīn

وما كانت نبيا قط أنثي / ولا عبد و شخص ذو افتعال

58. Bir nebî olmadı şehā ünşā
Bende vü sâhir olmadı aşlā

وذوالقرنين لم يعرف نبيا / كذا اللقمان فاحذر عن جدال

59. Hāl-i Loḳmān u hāl-i İskender
Muhtelifdir cedelden eyle ḥazer

وعيسي سوف يأتي ثم يتوي / لدجال شقي ذي خبال

60. Ḥaḳ durur hem nüzūli 'İsāniñ
Ḳatli Deccāl-i kāfiri anuñ

[Dİ 97a]

كرامات الولي بدار دنيا / لها كون فهم أهل النوال

61. Evliyāniñ kerāmeti ḥaḳdır
Ḥāriḳü'l-ādesi muḥaḳḳaḳdır

ولم يفضل ولي قط دهرا / نبيا أو رسولا في انتحال

62. Bir velī efḍal olmadı ḳaḩ'ā
Bir nebī vü resūlden dehrā

وللصديق رجحان جلي / على الأصحاب من غير احتمال

63. Var Ebī Bekr için celī rüçḩān
Sā'ir aşḩābiñ üstüne her ān

وللفاروق رجحان و فضل / على عثمان ذي النورين عالي

64. Ba'dehū Ḥazret-i 'Ömer efḍal
Oldı 'Osmāndan gel itme cedel

وذو النورين حقا كان خيرا / من الكرار في صف القتال

65. Efḍal oldı çü Ḥazret-i 'Osmān
Buldı Kerrār'ıñ üstüne rüçḩān

وللكرار فضل بعد هذا / على الأغيار طرا لا تبال

66. Faḩlı inkār olur mı Kerrār'ıñ
Mā'adāsına zıkr olan yārıñ

والصديقة الرجحان فاعلم / على الزهراء في بعض لخلال

67. Hâzret-i 'Â'işe için rüçhân
Oldı Zehrâ'ya ba'z şey'de 'ıyân

وايمان المقلد ذو اعتبار / بأ نواع الدلائل كالنصال

68. Oldı taqlîd ile şahîh îmân
Câzim ü şâbit olıcağ iz'ân

وما عذرلذي عقل بجهل / بخلاق الأسافل والأعال

[TS 6a]

69. Bilmese ger Hudâ seni 'âkil
'Özri maqbûl olmaz el-ğâşıl

وإن السحت رزق مثل حل / وإن يكره مقالي كل قال

70. Ehl-i Hâkka göre dinür ki ħarâm
Rızq olur nite ki ħelâl ta'am

وما اكل البرايا فهو رزق / سواء من حرام او حلال

[Dİ 97b]

71. Kişiniñ yidügi ħarâm u ħelâl
Rızkıdır devşirür anı fi'l-ğâl

ورزق العبد بطلبه حثيثا/ كما الاجل المسم ذواغتيال

72. Rızqı her bendeyi taleb eyler
Eceli gibi ökçesini başar

وان الوسع مقرون بفعل / وممنوع اخي قبل الفعال

73. Oldı kudret muğârin-i ef'âl
Olması men' olundı biş-i fe'âl

وان الله خالق كل فعل / وتكليف بغير الوسع خال

74. Halk iden cümle fi'li Rabb-i laţîf
Güç yetişmez iş eylemez teklîf

ولم يلعن يزيدا بعد موت / سوى المكثار في الإغراء غال

75. Ba'de mevt-i Yezîd'e ey muhtâr
La'net itmez aña sive'l-mikşâr

وما أفعال خير في حساب / من الإيمان مفروض الوصال

76. 'Amel-i ḥayrî ṣayma ĩmāndan
Tā ki dūr olmayasın iz'āndan

ولا يقضى بكفر و ارتداد / بعهر أو بقتل و اختزال

77. Küfr ile irtidād ile bir er
Hük̄m olunmaz kebīre itse eger

وذو الايمان لا يبقى مقيما / بشوم الذنب في دار اشتعال

78. Mü'min olan kiři günāh ile
Hāl̄id olmaz ṭamuda āh ile

ومن ينو ارتدادا بعد دهر / يصر عن دين حق ذا انسلال

79. Kim murād itse āḥiren riddet
Şıyılur dīn-i Hākdan ol sā'at

ولفظ الكفر من غير اعتقاد / بطوع رد دين باغتفال

80. Kaş̄d ile lafz-ı küfri dirse eger
İ'tikād itnese de dīni gider

ولا يحكم بكفر حال سكر / لما يهذي ويلغوا بارتجال

[TS 6b]

81. Küfre hük̄m itme sekri hāl̄inde
Lağv iderse de irtiḥāl̄inde

[Dİ 98a]

وما المعدوم مرثيا و شيئا / لفته لاح في يمن الهلال

82. Ne görünür ne şey' durur ma'dūm
Nūr-ı 'ilm ile oldı bu ma'lūm

ود نيانا حديث و الهبولى / عديم الكون فاسمع باجتذال

83. Soñradandır vücūdı dūnyānıñ
Kevni yokdur daḥı heyūlānıñ

وللدعوات تأثير بليغ / وقد ينفيه أصحاب الضلال

84. Vardır ed'iyyelerde çok te'sīr
İtme ehl-i ḍalāl-veş tedbīr

وفي الأجداث عن توحيد ربي / سيبلى كل شخص بالسؤال

85. Qabr içinde nekîr ile münker
Her kese vaḥdet-i Ḥudāyı ōrar

وللكفار والفساق بعضا / عذاب القبر من سوء اعدال

86. Ba'zı fessāq-ile heme kāfir
Meşhedinde görür 'azāb āḥir

حساب الناس بعد البعث حق / فكونوا بالتحرز عن وبال

87. Her kese fi'lini ōrar Allāh
Ġāfil olma ōaḥın sen itme günāh

وحق وزن أعمال و جري / على وتن الصراط بلا اهتبال

88. Tārtılur her kişiniñ a'māli
Kimse olmaz ōırātdan ḥālī

ويعطى الكتب بعضا نحو يمنى / وبعضا نحو ظهر والشمال

89. Ba'zınıñ defteri ōağından ola
Ba'zınıñ arḳadan virile ōola

لقد أليست للتوحيد نظما / بديع الشكل كالسحر الحلال

90. Naẓmı tevḥīde eyledim ḥil'at
Buldı siḥr-i ḥalāl-veş ōuret

يسلي القلب كالبشرى بروح / ويحيي الروح كالماء الزلال

91. Mūjde-veş ḳalbi tesliyet eyler
Āb-veş cānı terbiyet eyler

فخوضوا فيه حفظا واعتقادا / تنالوا جنس أصناف المنال

[Dİ 98b]

92. Ḥıfẓ idüp i'tikād idüñ anı
Bulasız neyl-i kām-ı ḥaḳḳānī

وكونوا عون هذا العبد دهرا / بذكر الخير في حال ابتهاال

[TS 7a]

93. Bu ḳula daḥı 'avn ü nuşret idiñ
Zikr-i ḥayr ile ehl-i behcet idiñ

لعل الله يعفوه بفضل / ويعطيه السعادة في المال

94. Umilur 'afv idüp anı Allāh
Vire fażlı ile sa'adetgāh

وإني الحق أدعو كل وقت / لمن بالخير يوما قد دعالي

95. Baña bir gün idene hayr-du'ā
İderem her vaq[i]tde Haqqa du'ā

96. Hamd ol Allāha vü Resüle selām
Tercemem oldu hayr ile itmām

97. Bir 'arūs-ı müzeyyen oldu ol
Ehl-i diller ider anı maqbūl

98. Şanki mir'āt-i vech-i dil-berdir
Görünen elfi qadd-i serverdir

99. Oqunursa mükerreren rāsı
Zāhir olur cemāli tuğrāsı

100. 'Ayn-ı meftūhı 'ayn-ı da'cādır
Ġaynı ser-gamze-i muṭarrādır

101. Şüret-i mīmin eylemiş taḥsīn
Göricek gonçe-i gül-i nesrīn

102. Sīn-i dendānesi ider taṣvīr
Şekl-i dendānını anıñ bir bir

103. Lāmı çengāl-i zülfdür gūyā
Oldı gül-ruḥlarında nev-peydā

104. Kendü bir bī-miṣāl şāhiddir
İki mıṣra'ı iki şāhiddir

105. Şaḥn-ı cedvelde muntaẓam ḥarfler
Gülşen içre çiçeklere beñzer

106. Bir dil alıcı dil-rübâdır bu
İ'tibâr itmege sezâdır bu
107. Oğuyan anı müstefîd olsun
Dâhil-i halka-i Sa'îd olsun
108. Koma yâ Rabbi nâzırın maḥrûm
Eyle üstâdsız aña ma'lûm
109. Çün beşerden ḥaṭâ olur şâdır
Olmamağ bir muḥâl ma'nâdır
- [Dİ 99a]
110. Naẓar-ı 'afv ile naẓar buyuruñ
Kalem-i luṭf ile eşer buyuruñ
111. Kim ki noḡşânını ide tekmîl
Raḡmet itsün aña Ḥudâ-yı cemîl
112. 'Avn-i Ḥağ ile eyledim taḡrîr
Oldı luṭf ile pes ḡuşûl-peẓîr
113. Biñ şoñunda girince yüz kırk bir
Oldı Tevḡîd-nâmemiz âḡîr

SONUÇ

Daha önce yapılan çalışmalardan da istifade edilmek suretiyle biyografisi ve kaleme aldığı eserler hakkında eldeki bilgilerin derli toplu hâlde bir araya getirildiği ve mevcut bilgilere yenilerinin eklendiği bu çalışma vesilesiyle Mehmed Sa'îd Efendi ve *Teohîdnâme*'siyle ilgili çıkarımlar maddeler hâlinde şu şekilde özetlenebilir:

Hayatı hakkında kaynaklarda sınırlı bilgiler olan Mehmed Sa'îd'in biyografisine, başta *Mecmû'a-i Resâ'il-i Sa'îdiyye* adlı kendi tertip ettiği mecmua olmak üzere bazı eserlerden hareketle yeni bilgiler eklenmiştir. Seydişehirli Beyşehir Müftüsü el-hac Mahmud b. el-Hac Hasan b. el-Hac Ahmed'in oğlu olduğu, Ömer Reşîd adında babası gibi Beyşehir müftülüğü yapan bir biraderinin olduğu, iki kez evlendiği ve bu evliliklerden altı çocuğunun dünyaya gelmiştir. Üsküdar Rum Mehmed Paşa müderrisliği, Üsküdar Humabarahanesinde hendese hocalığı, Kadızâde Ahmed Medresesi müderrisliği, Sahn-ı Seman müderrisliği ve en son Sultan Mustafa Camii muvakkitliği görevlerinde bulunmuştur.

18. yüzyılın önde gelen önemli astronomi ve geometri âlimlerinden biri olan Mehmed Sa'îd Efendi, bu alanlar başta olmak üzere çeşitli alanlarda telif ve tercüme olmak üzere birçok eser kaleme alan velut biridir. Bu çalışmanın mihverini oluşturan *Tevhîdnâme* de Sa'îd'in eserleri arasında yer alır. Ali b. Osman b. Muhammed el-Ûşî tarafından 569/1174 yılında Maturîdî akaidine dair kaleme alınan *Kasîde-i Emâlî*'nin manzum Türkçe tercümesi olan *Tevhîdnâme*, 1141/1728-29 yılında tanzim edilmiştir. Biri müellif hattı olmak üzere iki yazma nüshası bulunmaktadır. Kaynak eserle aynı vezinde ve mesnevi nazım şekliyle tanzim edilen eser, toplam 113 beyittir. Bu 113 beytin 19'u mukaddime, 76'sı kaynak metnin tercümesi ve son 18 beyti ise hâtimedir. *Kasîde-i Emâlî*'nin 66 ile 68 arasında değişen beyit sayısına sahip olduğu yönünde yaygın bir kanaat olsa da Said, yaygın kanaatin aksine eserinde 76 Arapça beytin birer beyitle Türkçeye tercümesini yapmıştır.

Mütercim, kaynak metni birebir tercüme usulünü seçmiştir. O da tercüme türündeki birçok eserde görüldüğü üzere bazı kelime ve ibarelere Türkçe karşılık bulmada zorluk çekmiş ve kaynak eserdeki bazı kelimeleri aynen kullanmak zorunda kalmıştır.

Netice itibarıyla *Tevhîdnâme*, 18. yüzyılda ifa ettiği vazifeler ve kaleme aldığı eserlerle ilim adamlığı vasfıyla temayüz eden çok yönlü bir Osmanlı âliminin şairlik vasfını tescil eden eserlerden biri olması dışında; şimdiye kadar yapılan çalışmalarda tespit edilen *Kasîde-i Emâlî*'nin 12 adet Türkçe manzum tercüme halkasının 13.'sünü teşkil etmesi cihetiyle de önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Akçay, Ali İhsan (2011). *Türk Edebiyatında Manzum Akâidnâmeler. İnceleme Metin*. Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arslan, Mehmet (2010). *Tayyazade Atâ, Osmanlı Saray Tarihi, Târîh-i Enderûn*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Demir, Gökhan (2017). "Kudsî'nin Şerh-i Kasîde-i Emâlî". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 9. s. 325-365.

Gencan, Tahir Nejat (1973). *Manzum Küre Tarifnamesi*. İstanbul: Kandilli Rasathanesi Yayınları.

Güler, Mehmet (2023). "Sâbir'in Manzum Kasîde-i Emâlî Tercümesi: Subha-i Sıbyân". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 9. s. 239-261.

Fazlıoğlu, İhsan (1998). "Hendese". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. C. 17. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 199-208.

İhsanoğlu, Ekmeleddin-Şeşen, Ramazan-İzgi, Cevat (1999). *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*. C. 1. İstanbul: IRCICA.

İhsanoğlu, Ekmeleddin-Şeşen, Ramazan-İzgi, Cevat-Akpınar, Cemil-Fazlıoğlu, İhsan (1997). *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*. C. 2. İstanbul: IRCICA.

İlhan, Mevlüt (2016). *Kaside-i Emâlî'nin Türkçe Tercümelemi*. Yüksek Lisans Tezi. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bedü'l-emali/el-Emali/el-Kasidetü'l-lamiyye. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. Nu: AY 3775-01.

Kaçar, Mustafa-Atilla Bir (2001). "Osmanlı Mühendislerinden Mehmet Sa'îd Efendi'nin Dikey Duvar Saatleri Hakkındaki Risalesi". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*. C. 3. S. 1. s. 1-17.

Kaçar, Mustafa (2000). *İlk Osmanlı Mühendis Hocası Mehmed Sa'îd Efendi ve İcad Ettiği Rub'-ı Müceyyeb-i Zülkavseyn (Müsellesiye) Adlı Mühendislik Aleti*. Doçentlik Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Kaplan, Yunus (2021). Fazlî ve Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*. C. 25. S. 1. s. 66-89.

Karaağaç, Hilmi (2016). "Osmanlı'dan Bugüne Manzûm Akâid Risâleleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C. 14. S. 28. s. 99-118.

Karatay, Fehmi Edhem (1961). *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*. C. II. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları.

Kılavuz, Ahmet Saim (1989). "Akaid". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 212-216.

Mecmû'a-i Resâ'il-i Sa'îdiyye. Topkapı Sarayı Kütüphanesi "Hazine Kitaplığı 1753".

Muhacir, Esra (2022). *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. S. 47. s. 283-344

Özbek, Durmuş (1994). "el-Uşî ve 'Kasîdetü'l-Emâlî". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 5. s. 261-308.

Özervarlı, M. Sait (1995). "el-Emâlî". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C. 11. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 73-75.

Polat, Atilla ve Demirhan Çavuşoğlu, H. Mücella (2020). Mehmed Sa'îd Efendi'nin Misâha Risâlesi. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*. C. 21. S. 2. s. 240-270.

Şerhu Tetimme-i Vasiyyet-i Birgiovî. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 7338-1.

Terceme-i Emâlî. Manisa Kütüphanesi Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu 1500/4.

Terceme-i Risâle-i Nev-baht. Süleymaniye Kütüphanesi. Hamidiye 831.

Tevhîdnâme. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi. 4850-VII.

Yazar, Sadık (2014). Osmanlı Döneminde Fıkıh Sahasında Yapılmış Türkçe Tercümeleler, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C. 12. S. 23. s. 49-166.

Yavuz, A. Fikri-İsmail Özen (1975). *Osmanlı Müellifleri*. C. III. İstanbul: Meral Yayınevi.